

Een kasboekje van 1363?

Eén van de mooiste herinneringen aan dr K.O. Meinsma is ongetwijfeld onderstaand artikel. Het werd oorspronkelijk opgenomen in een zevental artikelen in de "Zutphensche Courant" tussen 24 april en 28 augustus 1920. Koenraad Oege Meinsma (1865-1929) was "gerenommeerd archivaris en bibliothecaris van de St. Walburgskerk", aldus B. Looper in K.O. Meinsma 1865-1929, Bio- en bibliografie, inventaris van de collectie aantekeningen (uitgave: Stadsarchief Zutphen, 1988).

Wie is de man die ons aardigste pleintje, 's Gravenhof, kan passeren zonder een ogenblik, al is 't dan maar even, met welgevallen zijn ogen op te slaan naar dat oudste en schoonste monument van ons voorgeslacht, de St. Walburg? Wie blijft niet af en toe nog eens even staan om beter te genieten van die pracht van opgaande lijnen, die tederheid van kleur en tint? Wie staat niet soms een moment verblijft, aanschouwende dat brede, massale gevaarte van een toren, die, ondanks de lelijke, scheefgezakte peperbus, toch zo hoogst indrukwekkend is?

Wie, die daar wandelt over de Martinet-singel, laat niet met innig genot zijn ogen weiden over die golvende dakenzee met haar balustrades, die daar opdoemt boven die prachtige brokken van de muur van onze oude veste? Wie is het, die ook uit de Pelikaanstraat en van de Zaadmarkt af niet dikwijls bemerkte, dat ook daar de aanblik mooi is?

Onze schilders, die weten het wel. Nu eens hier, dan weer daar gaan ze zitten, om dat schoonste bouwwerk van Zutphen nog eens voor de zoveelste keer te vereeuwigen met penseel en etsnaald. En eerst dán zien velen het, dat het toch iets bijzonders is, die kerk, en dat-ie mooi "doet" op een prentje.

En wie, die hersens in zijn hoofd heeft die nog denken kunnen, vraagt niet af en toe in zijn binnenste, hoe hij daar toch gekomen is, die reuzenbouw, waar geslachten

op geslachten aan hebben gewerkt, hoewel hij de indruk maakt uitgedacht en verzonnen te zijn door één en dezelfde kop. En wie zou niet graag eens weten hoe dat gegaan is, liefst vanaf de aanvang?

Ijdele vraag! Altijd hetzelfde zijn de geslachten der mensen. Wie redt niet bij brand of watersnood in de eerste plaats de effectentrommel en laat het portret van grootvader hangen aan de wand en de laatste brief van grootmoeder in het laatje van de schrijftafel? En als de ramp geleiden en het portret of de brief naar de maan is, wie trekt er zich nog veel van aan? Het geld is er immers!

Zo deden ook onze voorouders. Duizenden en duizenden stukken hebben ze bewaard, trouw bewaard, stukken die geldwaarde hadden of het misschien konden krijgen, maar wat die eigenschap miste - wat kwam het er op aan? Het waren immers afgedane zaken. En als er geen rampen kwamen, dan moest er toch "ruimte" zijn. Dus werd er "opgeruimd". En zo is er machtig veel verdwenen (dat nu veel belangstelling zou inboezemen) dat wij node missen.

Het schijnt wel, dat de Zutphense geestelijkheid van vroeger tijden ook in *dat* opzicht uit mensen bestond die juist waren als anderen. Want bij haar toch moet 200 tot 300 jaar de leiding van de kerkbouw berust hebben, daar alleen zij op de

hoogte was van de kwestie, hoe zo'n gebouw behoorde te zijn, zij, die meer van de wereld hadden gezien, terwijl de arme dorpers, boeren en vissers, die oorspronkelijk deze streken bewoonden, daarmee geheel onbekend waren. En waar onze kanunniken in latere tijd durfden beweren, dat hun college minstens een paar eeuwen bestaan had, vóór Zutphen de eer had tot een "stad" bevorderd te worden, geloven wij graag dat zij de plank niet ver mis geslagen kunnen hebben. Daar Zutphen nu stadsrechten kreeg in 1190, moet er al een kerk met kapittel bestaan hebben vóór het jaar duizend, en al wat wij weten over de geschiedenis van deze streken, maakt dat hoogst waarschijnlijk.

Maar ook vóór de oprichting van het kapittel zal er wel al een kerkje gestaan hebben op de plaats, waar nu de "grote" staat. Immers de christelijke godsdienst is in deze streken het eerst verkondigd door St. Lebuïnus of Leafwin, die wij de apostel van Deventer zouden kunnen noemen en die tussen 750 en 776 in die buurt gewerkt heeft, waar hij in laatstgenoemd jaar "an der colde" overleed; en vervolgens door St. Ludger, die wij in 793 en 794 werkzaam vinden te Wichmond, die de apostel van Münster worden zou (zie hun levens, smakelijk en zonder overbodige geleerdheid beschreven door onze oud-stadgenoot, de heer J. A. F. Kronenburg, in *Nederlands Heiligen in vroeger Eeuwen*).

Nu moet het spoedig duidelijk geworden zijn dat Wichmond, toen aan de IJssel gelegen, voor een hoofdkerk niet bijzonder geschikt was. Immers de rivier kabbelde daar haar oever, nog niet of onvoldoende door dijken beschermd, voortdurend af, zodat in volgende eeuwen ook de oude kerk van dat dorp door de stroom verzwolgen is. Zutphen, die vluchtheuvel bij hoog water, was daarvoor de aangewezen plaats.

Daar, waar Berkel en IJssel samenvloeden, was waarschijnlijk de bevolking dichter; daar woonden zeker al sinds de dagen van Karel de Grote de bestuurders

van deze streken: de graven van Zutphen. Daar stond hun "hof", die van een flinke boerderij wel zo langzamerhand zal aangegroeid en verbouwd zijn tot een bastille in het klein. En toen die heren, waarschijnlijk van Wichmond uit, ook voor het christendom gewonnen waren, lag het voor de hand dat daar, tegenover hun burcht, de hoofdkerk verrijzen moest voor hun gebied. En zij kwam er. Dat het zo en niet anders gegaan is, blijkt uit de toespelingen, die in onze oudste stukken wijzen op een zekere betrekking tussen Zutphen en Mimigernaford of Münster, ook al wordt ons die verhouding niet in alle opzichten duidelijk en al hebben wij geen zekere gegevens betreffende de tijd, waarop dit geschiedde.

En zo zal er dan eerst een houten bedehuis verzezen zijn onder leiding van de Zutphense geestelijkheid, in die eerste tijden voortdurend bijgestaan en geholpen door de landsheer en zijn volk, toen nog grotendeels bestaande uit lijfeigenen en horigen, die men tot de arbeid opriep.

Toen de eerste houten kerk bij de toeneeming van het aantal gelovigen te klein en te onaanzienlijk werd, toen de kerk een kapittel- of collegiale kerk was geworden, moest er natuurlijk, evenals elders, een statiger, statuus gebouw verrijzen. Maar toen zal het ook al spoedig gebleken zijn, dat daartoe zelfs de fondsen van de landsheer – die stellig al heel wat had afgezonderd om het bestaan van dat kapittel te verzekeren – in de verste verte niet toereikend waren. Immers, de stenen moesten gebakken of ver weg, uit de Eifel, aangevoerd worden (tuf). Men kon nu niet meer volstaan met arbeiders, die enigszins bijl en hamer konden hanteren, maar had bekwame metselaars nodig. Verder kon men geen ververs, beeldhouwers en later ook glazenmakers missen: het nieuwe gebouw moest toch behoorlijk worden ingericht. En al waren de prijzen van alles toen zeer laag, het geld was schaars en het bouwwerk, voor die dagen, natuurlijk reusachtig. Nu mag men gerust aannemen, dat het toen, evenmin als later, aan gelovige zielen ontbraken

heeft, die wel een steentje wilden bijdragen voor het goede doel. Maar met zulke steentjes komt men niet ver bij zo'n reuzenarbeid. En evenals nu waren er ook toen velen die het zeer mooi vonden als buurman wat afzonderde voor kerk of toren, maar zelf ...

Dus schijnt men in het begin van de 13e eeuw op tal van plaatsen gezeten te hebben met een half voltooide Romeanse kerk. Dat wil zeggen een kerk met lage zijbeuken en kleine rondboogvensters, zonder de nodige financiën om het bouwwerk te voltooien.

Of het hier te Zutphen ook zo gegaan is? Wij weten het niet. Want – om de draad weer op te pakken – de Zutphense geestelijkheid was in dit opzicht ook al net als de andere mensen: zij bewaarde zorgvuldig alle stukken van waarde, schreef ze zelfs af in kopieboeken en dergelijke, maar betreffende de kerkbouw is er tot 1200 toe niets te vinden.

Toch mogen wij wel aannemen, dat de Romeanse kerk een goede honderd jaar later, in heer Borro's tijd bijvoorbeeld, af was. Men had namelijk een middel gevonden om uit de financiële nood te komen, dat in volgende tijden, zowel hier als elders, uitstekende diensten bewezen heeft: de aflaatbrieven.

Aflaat verlenen doet iedereen wel eens. Als kleine Jan in de les erg ondeugend is, gelast de meester hem op strafles te komen: hij zal "de hele woensdagmiddag" moeten "schoolblijven". Maar als kleine Jan in de strafles heel deemoedig is, en kramp gekregen heeft in zijn hand van anderhalf uur pennen, dan strijkt meester de hand over het hart, en als het ventje nu maar berouwvol belooft, dat hij het niet weer zal doen, laat meester hem gaan en verleent daarmee aflaat, dat wil zeggen afslag of vermindering van straf. Zoals het op school gaat, gaat het thuis. En de roomskatholieke kerk, gewoon de gelovigen voor allerlei zonden, vergrijpen en tekortkomingen straffen op te leggen, meende hetzelfde te kunnen doen

wanneer een berouwvol zondaar ook door daden toonde zijn fout te willen herstellen. Zij verleende aflaat of afslag van straf iemand opgelegd (*de sibi iniunctis penitentiis*, was de geijkte term), wanneer de zondaar een behoorlijke bijdrage beschikbaar stelde voor de kerkbouw.

De eerste aflaatbrief aan onze St. Walburg verleend is niet meer voorhanden, maar dateert, zoals ik in het *Archief voor het Aartsbisdom Utrecht* (1904) trachtte aan te tonen, van omstreeks 1215. Hij verleende *tien* dagen aflaat aan wie berouwvol een behoorlijke – dat wil zeggen naar zijn stand gepaste – bijdrage schonk voor de kerkbouw. De tweede, verleend in 1226 door Koenraad van Urach, kardinaal-bisschop van Porto en St. Rufina, berust nog altijd in het archief van de St. Walburg, en geeft *twintig* dagen aflaat aan allen, die op 1 mei (St. Philippusdag = Zutphense kermis) ons bedehuis bezochten en "ter voltooiing van kerk en klooster" een behoorlijke bijdrage verstrekten. Zo ging men verder, terwijl het aantal dagen aflaat voortdurend klom. In 1392 berekende dan ook onze stadschrijver Johannes van Dorenburgh, dat men op de verschillende feestdagen in de loop van het jaar, mits behoorlijk gevende, in onze St. Walburg 1210 dagen aflaat kon verkrijgen, en daarenboven nog evenveel, als te verkrijgen was in het Broederenklooster.

Van die tijd af zullen de inkomsten voor de kerkbouw wel danig toegenomen zijn. Maar wie nu menen mocht daarover gegevens te zullen vinden in de archieven van het kapittel, heeft het mis: noch onder de losse stukken, noch in hun kopieboeken staat daaromtrent iets aangetekend! Het geld schijnt verbruikt te zijn zonder behoorlijke administratie, zonder enige poging het te kapitaliseren. En dat laatste was toch hoogst wenselijk, daar men voorzien kon, dat er ook in latere tijd nog wel wat te doen zou zijn aan zo'n bouwwerk.

In de 19de eeuw zag C. Springer de Sint Walburgiskerk zo! Hier is heel veel veranderd! Het origineel is in het Stedelijk Museum Amsterdam. (Reproductie: Stadsarchief Zutphen)

In zijn *Kerkgeschiedenis van Nederland vóór de Hervorming* deelde prof. W. Moll in der tijd mee: "In 1322 beschuldigde de elect (d.w.z. de tot bisschop van Utrecht verkozen, maar nog niet door de paus bevestigde) Jan van Bronkhorst vele pastoors in zijn bisdom van het verdonkeren van gelden, die voor de kerkbouw bestemd waren, en wekte de dekens op de trouwe-lozen te vervolgen. In een brief van (bischop) Jan van Diest van 1327 laat de schrijver zich zeer ernstig uit tegen vele geestelijken en ook tegen aanzienlijke leken, die aan hetzelfde vergrijp schuldig stonden".

Dat zo iets ook hier te Zutphen het geval was, durf ik niet aan te nemen, omdat daarvoor alle gegevens ontbreken. Ware het zo geweest, graaf Reinald I, wiens leven wij elders ("De stichting van het Bornhof", *Zutphensche Courant* van 21 februari 1920) beschreven, zou niet zo hoog gelopen hebben met het toenmalige kapittel. Hij was het die van Zutphen altijd graag sprak als zijn *Major civitas Insula Dei* of wel zijn "hoofdstad 't Godseiland of de Godswaard", stellig omdat in geen stad van zijn gebied zoveel aan de eredienst gedaan werd als te Zutphen, waar, behalve de proost, de deken en het kapittel, ook nog een steeds aangroeiende schare van vicarissen – dat wil zeggen priesters, die aan een bepaald altaar verbonden zijn – en één of meer kapelaans of ondergeschikte geestelijken, werkzaam waren.

Dat Zutphen een eiland van heiligen was, kan hij niet bedoeld hebben. Maar waar onze geestelijkheid zo talrijk was en voortdurend wisselde, kan het niet missen of behalve de vele goeden kwamen er af en toe ook voor, *aan wie niets menselijks vreemd was*. Pas wanneer we dat beseffen, wordt ons iets duidelijk, dat in de eerste helft van de 14e eeuw moet hebben plaats gehad, maar waarover noch bij de stad, noch bij de kerk stukken zijn bewaard gebleven. Wij bedoelen dat men het bestuur van de fondsen, door de gemeentenaren voor de kerkbouw opgebracht, opdroeg aan een nieuw college,

uit leken bestaande, namelijk de kerkmeesters, kerkvoogden of de kerkfabriek.

Er kwamen dus kerkmeesters. Welke besprekingen, onderhandelingen, schermutselingen misschien, er gehouden zijn tussen de Zutphense geestelijkheid en de vertegenwoordigers van de gemeente, vóór men tot de stichting van dit nieuwe college overging, ligt in het duister. En dat is jammer! Want bij zulke gelegenheden komen de uiteenlopende inzichten, de karaktereigenaardigheden van de mensen aan het licht, zodat wij ze leren kennen. En juist dat – kennis der karakters – missen wij voor die tijd te veel. Hoogstens werden de daden geregistreerd: de beginselen en drijfveren, die tot die daden geleid hadden, gewoonlijk niet.

Zo staan ze dan plotseling voor ons, die kerkmeesters of kerkvoogden, de eersten van de lange rij, die om zo te zeggen onafgebroken voortgaat tot op onze tijd. En, wat men vooraf kon verwachten, blijkt achteraf volkomen juist te zijn: het eerst vinden wij hun bestaan vermeld bij onze *Nieuwstadskerk*, wier geestelijkheid, als zijnde gewone priesters, lang zo sterk niet stond tegenover de gemeente, als het van oudsher door de landsheer zo zeer bevoorrechte kapittel van de St. Walburg. Daar moest men wel het eerst toegeven aan wat nu eenmaal een eis van de tijd was gebleken. En zo vinden wij daar vermeld, dat zekere Klaas Onekinck in het jaar 1350 tot heil en herstel van zijn ziel – *ob salutem et remedium animae suae* – jaarlijks, erfelijk en ten eeuwige dage, een schepel garst gaf uit zijn aandeel van een huis buiten de Larepoort, op de hoek van de straat waarlangs men naar de oliemolen ging, aan de *provisores*, de verzorgers of verwaarders van de Nieuwstadskerk, ten gebruike van de fabriek of de kerkbouw (*ad usus fabricae seu structurae*).

De betreffende schepenenbrief, ons alleen in afschrift bekend, dateert van zaterdag na Pinksteren 1350 (22 mei).

Nu kan men daaruit niet afleiden dat er in die dagen met garst of gerst gemetseld

werd. Toen het geld nog schaars was en men lang niet altijd zeker was op de bepaalde tijd het juiste aantal munten bijeen te hebben, betaalde men voor het gemak dikwijls liever in natura dan in geld. En zo zullen wij ogenschijnlijk nog merkwaardiger geschenken ontmoeten.

Dat onze magistraat in dit schrijven het woord *provisores* gebruikte, bewijst dat de instelling van kerkmeesters nog iets nieuws was. Bij de stichting van zulke nieuwe colleges is het eerst altijd een tasten en zoeken naar de juiste benaming, en het zou nog enige tijd duren voor men die van *Magistri fabricae* (fabriek- of kerkmeesters) te pakken had. Iets nieuws: want dan weet men overmorgen niet meer, wie eergisteren tot die functie benoemd zijn, en de bijbehorende eigennamen blijven weg.

Enige jaren later schijnt ook het kapittel van St. Walburg toegestaan te hebben, dat ook een deel van zijn bezigheden, tot meerder nut van de gemeente, op andere schouders werd overgeladen. Hier ontmoeten wij de eerste kerkmeesters in 1358. Waar ons hier nog de oorspronkelijke stukken ten dienste staan en de instelling van zo'n nieuw college voor de stadsgeschiedenis toch een zaak van belang is, willen wij niet nalaten u deze keer uitvoerig op de hoogte te brengen, ook, omdat wij daarbij de gelegenheid zullen vinden een onwillekeurig vergrijp tegen een oude bekende uit de eerste helft van de 14e eeuw te herstellen.

Eerder (*Zutphensche Courant* van 3 april 1920) hebben wij namelijk tot een straattype uit heer Borro's dagen bevorderd een zekere Lubbert Wemelooge, die wij zomaar inlijfden bij de vaste bezoekers van de toenmalige Zutphense Buitensociëteit "de Leugenbrugge". Het kwam omdat 's mans schilderachtige naam – die onthoudt men het eerst – ons door het hoofd speelde, zonder dat wij ons bepaaldelijk herinnerden in welk verband wij hem ontmoet hadden. En nu blijkt achteraf, dat gemelde Lubbert misschien

te voornaam was om tot dat illustere gezelschap gerekend te worden.

Er bestaat namelijk nog een stuk van 1302 – gaat uw stamboom ook zover terug, waarde lezer? – waaruit blijkt, dat in het genoemde jaar ene Bernard Rex en Vrouwte ("Vrowekina") zijn echtgenote, een jaarrente of huis verkochten uit hun erf in de Waterstraat, gelegen tussen de erven van Mense, de schoenmaker, en van *Lubbert Wemelooge*, aan Herman Kuipje (Cupekin), de peetoom van onze Kuipjesstraat (tegenwoordig verkeerd "Kuiper"straat). Dezelfde Lubbert Wemelooge nu kwam in 1336 met zijn eega Elisabeth voor de schepenbank, waar zij getuigden, dat ook zij uit hun huis een jaarrente van 20 stuivers in kleine penningen verkocht hadden aan Gerrit van Oorthuisen, wat dus in goed Nederlands wil zeggen, dat zij bezig waren hun huis met gouden dakpannen te dekken. De akte, daarvan opgemaakt, berust nog in het archief van St. Walburg, en daaraan is een tweede perkamenten brief, een zogenaamd transfix verbonden, gegeven in 1358 op vrijdag na Bartholomeüs Apostel (31 Augustus). Daarin nu getuigen de schepenen Hendrik Louwer en Hendrik Hoghe, dat Gerrit van Oorthuisen, gezond van lichaam en ziel (daaruit blijkt wel, dat het nog iets zeldzaams was als men zoveel ineens gaf) tot een waar erfdeel (*in vero testamento*) had overgegeven en vrijwillig had afgestaan, aan de meesters of verwaarders van de Zutphense kapittelkerk, voor de bouw en het onderhoud daarvan, bovengemelde jaarrente van 20 stuivers, gaande uit het huis van wijlen Lubbert Wemelooge, toen toebehorend aan Hendrik Schaerdenberchs.

Magistris seu provisoribus collegiatae Ecclesiae Zutphaniensis, ad fabricam et conservationem ecclesiae eiusdem, staat er.

Meteen duiken hier twee vragen op die beantwoord moeten worden voor wij verder kunnen gaan. Wie waren zij en wie had hen benoemd? Onze stadsarchivaris heeft in 1895 in het *Genealogisch-Heraldisch Archief* de lange lijst gepubliceerd

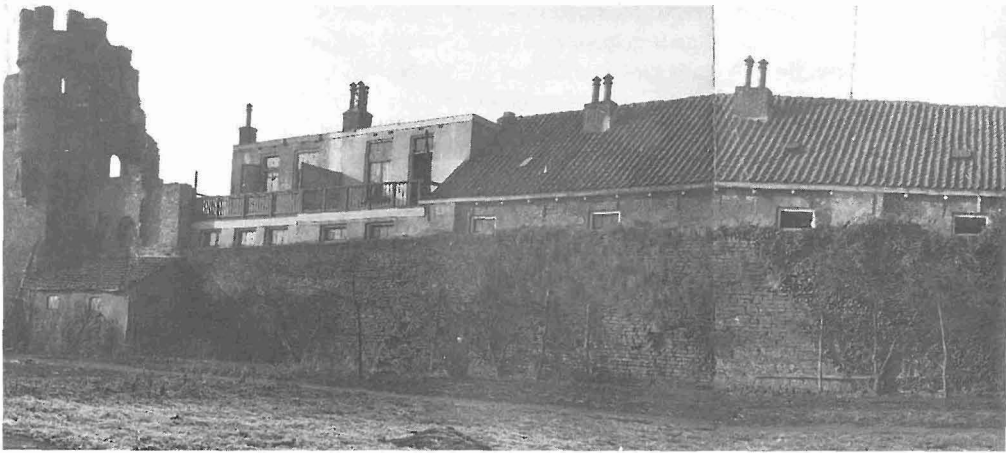
van “de Kerkmeesters der St. Walburgskerk te Zutphen” volgens gegevens in het begin van de 19e eeuw verzameld door ds D. van Wullen. Maar die lijst begint pas met 1363, het eerste jaar waarop de kerkmeesters van de grote kerk met name genoemd worden. Dat zij er in 1358 al waren, heeft Van Wullen niet opgemerkt. En toch staan die eerste kerkmeesters, die waarschijnlijk hun ambt bekleed hebben van 1358 tot 1362, in Van Wullens lijst vermeld: op grond van een oude, geschreven lijst – nog in het kerkarchief te vinden – noemde Van Wullen op 1370 Johan van Cleve en Gaert Auge. Welnu, leest men in plaats van 1370 het jaartal 1360, in plaats van Gaert Auge: Gerrit van Angeren, dan is alles in orde. Wel is de brief van 1360, waarin hun namen voorkwamen, waarschijnlijk al eeuwen geleden afgelost en verdwenen, maar dat dit de juiste voorstelling van zaken is, zal genoegzaam blijken uit hetgeen volgt.

Wat de tweede vraag aangaat, terecht deelde ds van Wullen mee, dat de kerkmeesters gekozen werden op Petri ad Cathedram (22 februari). Maar ten onrechte heeft hij daaruit mijns inziens afgeleid, dat hun verkiezing “door den Raad schijnt te zijn geschied”. Zou dat juist geweest zijn, dan hadden wij ten minste af en toe in de stukken moeten lezen: N. en N. “kerckmeesters van onsen bevele” of “van bevele der scepene” – maar dat komt nergens voor. Zij stonden niet onder, maar naast, ja soms zou men zelfs zeggen *boven* het stedelijk bestuur. Zij waren het, die moesten toezien op het beheer van de stedelijke geldmiddelen – “de rekening afhoren” zei men toen; en hun eigen rekening en verantwoording stond onder niemands controle. De scepene traden om het jaar af, zij bleven zolang ze wilden. Dus is er maar één oplossing mogelijk: de kerkmeesters werden gekozen door dezelfde die ook jaarlijks de nieuwe scepene kozen, en dat zullen wel geweest zijn *de guede luyde van onser gemeenten* oftewel de gezeten burgers, op wier toestemming en goedvinden ook de scepene zich in moeilijke om-

standigheden – bijvoorbeeld als de stad plotseling veel geld nodig had – voortdurend beriepen.

Het is waar dat de kerkmeesters van later tijd soms aantekenen dat zij deze of die uitgave gedaan hebben op verzoek of bevel van de raad. Maar dat gebeurde alleen wanneer “der kerke geld” gebruikt zou worden voor doeleinden waarvoor het eigenlijk niet bestemd was, bijvoorbeeld voor armenzorg. Dan gingen zij, om zo te zeggen, buiten hun boekje en achtten zich alleen gedekt wanneer de vroede vaders het met hen eens waren. Wat hun eigenlijke taak was behoeft, na al het voorafgaande, nauwelijks meer gezegd te worden: *fabrica seu structura et conservatio ecclesiae*: de kerkbouw en het onderhoud van de kerk; dat is duidelijk genoeg. En dat hebben zij van oudsher ruim opgevat. Zij bouwden of lieten bouwen, wat er te bouwen viel aan de gehele kerk; zij zorgden voor de uit- en inwendige versiering van dat gedeelte van de kerk, dat meer bepaaldelijk de gemeente aanging. Die van het koor, de kooromgang en de onder het koor gelegen krypte of kelderkerk was overgelaten aan het kapittel, dat daar immers oppermachtig was; zij zorgden ook voor het schoonmaken van dat gedeelte van de kerk dat voor de gemeente bestemd was.

Merkwaardig zijn in dit verband een paar aantekeningen van de kerkmeesters Coenraad Slindewater en Herman Barner uit de 16e eeuw, wier werkzaamheid uit ons boek *Middeleeuwsche Bibliotheken* enigszins bekend zal zijn. In 1544 tekenen zij op: “Ao 1544, des Woensdags voor den H. Paaschdag, den 9den April” heb ik “geloont” mr. Albert der kerken timmerman, en Johan, de doodgraver, omdat zij de kerk om en om, of overal – uitgezonderd het koor en de krypte – “gekeert” (= geveegd, schoongemaakt) hadden, waaraan beiden 131/2 dag “in ’t warck gewest waren”. Beiden per dag 3 lichte brabantse stuivers, dat komt neer op 2 stads gulden, 25 brabantse stuivers licht geld.

Drie foto's op een rij laten de oude toestand zien van Berkelruïne tot 'ingebouwde' waltoren bij huize Sint Elienieuwbouw. (Foto: Collectie Winhuisfonds)

"Op Paaschavond" (wàt zich ook verzetten laat, de schoonmaakziekte niet!) "Ao. 1551 geloond Johan, den doodgraver, van dat hij het koor boven gekeerd en schoon gemaakt had; daaraan geweest 2 dagen, elke dag 3 claeskens" (= lichte stuivers). *Dit hebben wij uit gratie niet uit schuldigheid(van scholtzherven) gedaan, want door de vroegere kerkmeesters werd het ook niet gedaan.* Want wij moesten de gaten in de gewelven laten maken, waardoor men de touwen steekt, waarmee de (wit)-kast opgewonden wordt." Wat in de gecursiveerde zinsnede staat uitgedrukt schijnen de kerkmeesters toen aan het kapittel wat al te duidelijk hebben laten voelen. De heren lagen toch al met elkaar overhoop wegens het afbreken van een huisje, waarop beide partijen recht beweerden te hebben. Door tussenkomst van de raad is die kwestie toen beslecht (1552). Tevens werd toen bepaald, dat de kerkmeesters verplicht waren de kerk in rak en dak te houden en ook het koor, voor zover het het dak boven en de muur beneden aanging, en dat zij het koor ook zouden laten keren en schoonmaken. Maar dat het verdere onderhoud van het koor – dus de versiering en dagelijkse schoonmaak – ten laste bleef van het kapittel.

Vijf, bijna zes eeuwen heeft het college

van kerkvoogden bestaan. Vooral in de eerste 250 jaar hebben velen hunner – Slindewater en Barner bijvoorbeeld – een groot deel van hun tijd opgeofferd *ad maiorem Dei gloriam* (tot meerdere eer van God) en zij deden het *pro Deo*, zonder enige vergoeding. Want nergens blijkt, dat zij voor hun ambt van kerkmeester, dat toch vele, in sommige tijden zelfs zware verplichtingen oplegde, ook maar enige betaling ontvingen. Zij werkten, waren blij als zij de financiële aangelegenheden van de kerkfabriek wat konden verbeteren, en de kerkafging van hun medeburgers was voor hen voldoende. Laten wij vertrouwen, dat zij daarvan af en toe iets gemerkt hebben.

Met opzet is hier de instelling en de taak van de kerkvoogdij enigszins uitvoerig besproken. Er schijnen plannen in de lucht te zweven, om de colleges van kerkmeesters of kerkvoogden terzijde te schuiven en de kapitalen, door hen verzameld en eeuwen lang zonder vergoeding beheerd – en goed, zoals het nog voorhanden zijn van die kapitalen bewijst – voor heel andere doeleinden te gaan gebruiken dan die, waarvoor ze gegeven zijn namelijk *ad structuram et conservationem ecclesiae* (tot de bouw en het onderhoud der kerk)... Of dat zomaar mag?

De flat (schoenendoos) die hier na de Tweede Wereldoorlog is gebouwd, heeft alweer plaats gemaakt voor

Betreffende de werkzaamheid van die eerste kerkmeesters, Johan van Cleve en Gerrit van Angeren, is zo goed als niets tot ons gekomen. De laatste schijnt in 1362 te zijn gestorven; de eerste zal wel dezelfde zijn als Johan Clevesche, wiens naam nog in 1368 vermeld wordt, zonder de bijvoeging: kerkmeester. Hij schijnt dus bedankt te hebben. Nieuwe kerkmeesters waren intussen opgetreden, namelijk Johan Tast en Rendo ten Clocke, waarschijnlijk gekozen op Petri ad Cathedram 1363. Wij ontmoeten hen het eerst in een transfixbrief van zondag na Hemelvaartsdag: 14 Mei 1363 (merkwaardig, dat men toen ook op zondag in de schepenbank terecht kon), waarin Hendrik Scholdeman een jaarrente van 1 pond kleine penningen, die hij in 1356 gekocht had uit het huis van Hendrik Mye en Hesse zijn vrouw, gelegen bij het klooster der Predikheren, afstaat aan Johan Tast en Rendo ten Colcke, meesters of verzorgers van de "oude kerk" te Zutphen, tot onderhoud van de lamp, die in genoemde kerk hing te branden voor het altaar van de Heilige Maagd. Op St. Michielsdag (29 september) 1364 worden zij nogmaals vermeld, wanneer Engelrade, die achtereenvolgens dienstbode geweest was bij Claas Ulekensz. en Johan ter Clusen, zo'n jaarrente afstaat aan de kerkfabriek. Johan Tast alléén ontmoeten

wij nog in 1367 en 1369, zonder vermelding van kwaliteit. In 1370 komen weer nieuwe namen voor.

Johan Tast nu is de schrijver van het kasboekje, waar het hierover gaat. Wie heeft de laatste jaren niet bemerkt, dat oude kasboekjes belangrijk zijn? Wie zit niet in stilte te genieten als hij – of zij – er één opslaat van vóór de oorlog? Hè, die prijzen van toen, die arbeidslonen ... 't Is om te watertanden. Toen kon men nog eens een stuiver opzij leggen.

Het kasboekje van Johan Tast bestaat uit een half vel oud, dik papier, zonder enig watermerk – een tabakszak is er nog mooi bij – overlans dubbel gevouwen, zodat er vier bladzijden kwamen. Daarop heeft deze kerkmeester het een en ander opgetekend betreffende de inkomsten en uitgaven van de kerkvoogdij in het jaar ... ja, dat staat er niet op. Maar het zal wel het eerste jaar van zijn werkzaamheid geweest zijn: nieuwe bezems ... Er zijn ook andere, inwendige gegevens, die daarop wijzen. Zijn aantekeningen zijn kort, in de spreektaal van die tijd, maar wat valt er veel uit te halen! Berichten over allerlei Zutphenaren van die dagen en hun kostwinning, over de toenmalige prijzen en arbeidslonen, over handel en nijverheid, over de sterfte, de geldwaarde en de taal, kortom, te veel om op te noemen.

Natuurlijk is niemand in z'n eentje in staat al het merkwaardige uit zo'n stuk te verklaren; ieder ziet er weer wat anders in dat zijn aandacht trekt. Wij kunnen dan ook niet veel anders doen dan het oude, niet voor iedereen leesbare geschrift, zo nauwkeurig mogelijk afdrucken, hier en daar iets verduidelijken en ophelderen, op het merkwaardige van sommige gedeelten de aandacht vestigen, het aan de lezers overlatend er verder bij te denken wat ze willen.

Vooraf dient echter opgemerkt, dat wij eerst blad 2, waarop de inkomsten, dan blad 1, waarop de gewone, en tenslotte de bladen 3 en 4, waarop de buitengewone uitgaven staan opgetekend, zullen behandelen; dat wij de Romeinse cijfers, die Johan Tast volgens de algemene gewoonte van zijn dagen gebruikte, door Arabische vervangen hebben; dat zijn afkortingen naar ons beste weten zijn opgelost; dat wij hoofdletters gezet hebben, waar dat volgens onze hedendaagse spelling nodig is, enz. Ook dient de lezer te weten, dat Tast in zijn rekening heel andere munten gebruikte dan nu gewoon zijn, namelijk muttoenen, oude schilden, ponden, solidi = sous = halve stuivers en denarii = duiten of kleine penningen. De namen der vier laatste geldsoorten worden gewoonlijk geschreven l., g°, s, d. Omtrent de juiste waardeverhouding van die mnten in dat jaar vergeet de brave man ons iets mee te delen, en die van latere jaren bewijzen niets voor 1363. Eén pond bijvoorbeeld gold te Zutphen in 1402 31 groot, in 1404 33 groot, in 1409 44 grot en in 1412 50 groot. Wij mogen dus volstaan met aan te tekenen dat **muttoenen** goudstukken waren, waarop het Lam Gods met de kruisvaan afgebeeld stond (Frans: *mouton*, Engels: *mutton*) die in genoemd jaar ongeveer 1 3/4 pond waard waren. **Olde of oude schilden**, waaronder men toen nog meestal Franse verstond, later kwamen er ook Duitse of keizerlijke, waren ruim 1 1/2 pond waard. Een **pond** moet ongeveer 30 groten of halve stuivers geteld hebben. Aan al die wijsheid heeft men weinig, als

men niet weet, wat men in die dagen voor zo'n geldstuk kopen kon. Welnu, in het jaar 1363 kocht de stad Deventer de tichelstenen voor 18 groot de duizend; Friese ossen om present te geven – 't zal dus wel "goed spul" geweest zijn – kosten 19 à 20 pond. En voor twee olde schilden, wier waarde nog het langst dezelfde bleef, kocht men nog in 1380 een vet varken, dat wil zeggen, voor nog geen drie gulden. En nu, tot nader order, het woord aan de kerkmeester.

Opbuieren Johan Tasts van der kirken wegghen.

Van zilvere 2 schilde.

Van Keppelman 1 muttoen.

Van Everd van Vurden ende Dyric' heren Ludolfs neve 2 schilde.

Item van 2 guldenen ringhen 2 schilde.

Item van 2 guldenen ringhen 1 muttoen.

die hadde Ludeken Hannemans wijf, ende die hedden urre moeder gheweest, ende die sal onse Vrouwe wieder hebben na urre doet.

Item van Luycschen leyen 35 g°.

Summa 14 pond, 13 s. 9 d.

Nu eerst enige opmerkingen. Voor 2 schilden aan zilver. Wordt daarmee misschien het aflaatgeld bedoeld, of heeft deze post betrekking op kleine giften in geld, zoals velen, soms op hun sterfbed, aan de kerk vermaakten? Anderen vermaakten de kerk hun gouden ringen, zoals de schoonmoeder van Ludeken Hanneman blijkbaar gedaan had. Maar Hannemans vrouw kon er nog geen afstand van doen, zodat ze eerst aan Onze Lieve Vrouw, aan de kerk dus, zouden komen na haar dood. De muttoen van Keppelman en de twee schilden van Evert van Vorden en Dirk, de neef van heer Ludolf, zijn uit de nog aanwezige stukken niet te verklaren. Mogelijk waren het thinsen, die reeds lang geleden gelost zijn. Heer Ludolf was een geestelijke; er waren er toen twee met die naam, Ludolf van Elten, kanunnik en penningmeester van het kapittel, en Ludolf van Vreden, vicaris, die dus aan

een bepaald altaar verbonden was. De naam Keppelman komt in de volgende eeuwen dikwijls voor, ook onder leden van de vroedschap. Luikse leien hadden de kerkmeesters blijkbaar over: in zo'n geval verkochten zij wel eens wat om anderen te gerieven.

Hierna begint Johan Tast een tweede afdeling van inkomsten met het opschrift: **"Van der clocken als van averludene"**, wat wil zeggen: verdiend door het luiden van de klok bij begrafenissen. Vandaar het bekende opschrift op vele oude klokken: **defunctos of mortuos plango**, "ik beeween de doden". In die dagen en tot Napoleons tijd toe, begroef men de doden in of rondom de kerk. Was de beschikbare ruimte vol, dan begon men weer van voren af aan de oude graven te ruimen, terwijl de gevonden beenderen overgebracht werden naar het *kernekel* of *knekelhuis*, dat, in de 16e eeuw tenminste, achter de kerk in de hoek tegen de sacristie of gerfkamer stond. Het zal in de loop van acht eeuwen wel vele malen vol geraakt zijn. In 1566 kreeg Johan, de doodgraver, bevel het leeg te maken en er werd opgetekend, dat hij "51/2 dag de beenderen uit de kerneckel gevoerd en in (een hol gedeelte) van den stadsmuur had gevlegen" (gevlid), omdat de ornamenten en koorkappen van de heren van het kapittel (die aan de andere kant van de muur hingen) vanwege de vochtigheid die tussen de beenderen hangen bleef, verrotten." Er zijn dus in die buurt nog mooie vondsten mogelijk!

Om in de kerk begraven te worden moest men, volgens een aantekening van 1376, broederschap kopen met het kapittel, wat 12 pond kostte. Een gedeelte van het kerkhof was met een muur omringd, was dus een afgesloten ruimte of *claustrum*. Wie daar begraven wilde worden moest 6 pond betaald hebben: voor de zo verkregen gelden kocht men rentebrieven, waarvoor dan de heren van het kapittel hun overleden "broeders" jaarlijks herdachten (*ad comparandum redditus pro memoria sua singulis annis facienda*). Voor wie dat niet wilde of niet kon beta-

len, was er blijkbaar nog ruimte buiten de muren. Maar als men weet dat er in die tijd heel wat meer mensen vee hielden dan nu; dat het nog een eeuw duurde voor de magistraat een verbod uitvaardigde tegen het vrij laten rondlopen van varkens, en dat men toen nog niet aan hondenbelasting gedacht had – dan begrijpt men, dat het verlangen naar een rustplaats buiten de muren wel niet overmatig groot zal zijn geweest.

Behalve het kerkhof van de St. Walburg, had men er in die tijd nog twee: dat van de Nieuwstads- en van de Broederkerk. Bedenkt men nu nog, dat er in die tijd geen waterleiding was; dat de mensen, ook daar rondom die kerkhoven, hun drinkwater haalden uit putten of regenbakken; dat er ook bij de meeste huizen nog beerputten onder het huis en een mestvaalt op het erf was; dat er stellig nog maar weinig straten bestraat waren en dat Zutphen een stad was met muren, wallen en poorten, waar de wind dus nooit eens flink kon doorstrijken – dan behoeft men niet te vragen, hoe het kwam dat de gezondheidstoestand in onze oude veste dikwijls zeer veel te wensen overliet. Maar het jaar 1363 schijnt nogal draaglijk geweest te zijn in dat opzicht. Verliezen wij echter niet uit het oog, dat de bevolking van Zutphen in 1349/50 bijna tot op de helft zal teruggebracht zijn door "de zwarte dood" of "de dikke dood", zoals men in Zweden zei, die geheel West-Europa geteisterd had en bijna de helft van het mensendom ten grave sleepte. De namen aan deze ziekte gegeven hebben natuurlijk betrekking op het uiterlijk van de lijken. Of het een vorm van Aziatische cholera geweest is? De kronieken zijn op dat stuk van zaken alle erg kort en spreken van een *magna pestilentia quae inguinaria dicitur* – ingewandspest – maar geven geen bijzonderheden over de verschijnselen of het meer of minder veelvuldig voorkomen van de ziekte. Tot nog toe hebben wij nergens berichten aangetroffen over het aantal slachtoffers, dat ze hier te Zutphen gemaakt heeft. Maar het kan wel zijn, dat men er de tel bij kwijtraakte – en ook Zutphen is niet geheel uitgestorven.

"De klokken luiden, zij luiden ons uit".

Item van der clocken als van averludene. Van Jutte Wolves 10 s. (1).

Item van Johan Gerlochs soene 10 s. (2).

Item van Esseken 10 s. (3).

Item van Johan den houthouwer 10 s. (4).

Item van meyster Johan des goltsmiede ende van Lijze van Ampsen 20 s. (5,6).

Item van Mathyas Maes dochter 10 s. (7).

Item van Gese van Helberghen 10 s. (8).

Item van Gerrit Fecken 10 s. (9).

Item van Arnt Sinneken 10 s. (10).

Item van Johan Lebbe den dregher 10 s. (11).

Item van Otte Gulooc 10 s. (12).

Item van Ruedingher van Middelborch 10 s. (13).

Item van Dyrlic Schermers wijve 10 s. (14).

Item van Gerrit Esinch 10 s. (15).

Item van Henric Valke 10 s. (16).

Item van Jacob Gulooc 10 s. (17).

Item van brueder Johan Mensen moeder 10 s. (18).

Item van Peynekens brueder 5 s. (19).

Item van enen dode in Heynen huys van Brummen 10 s. (20).

Item van den scriver 10 s. (21).

Item van Mette Cruven kinde 5 s. (22).

Item van Lambert Kollinch 5 s. (23).

Nietwaar, hij heeft het nog al goed met Zutphen gemaakt, ons aller beste vriend, Hein van der Zeisen, de grote medicijnmeester, in dat jaar! Slechts 23 op het grote kerkhof! Daar zullen er nog wel een stuk of 6, 8 bijgekomen zijn, die op het Nieuwstadskerkhof ter aarde besteld werden en mogelijk nog enigen, die hun laatste rustplaats bij de Broederen begeerd hadden, maar dat maakt alles tezamen nog geen groot getal. Maar men moet bedenken dat de bevolking van Zutphen toen waarschijnlijk nog niet het derde deel bedroeg van de tegenwoordige (1920: bijna 19.000) en dat de grote verliezen, door de zwarte dood geleden, zeker nog niet geheel hersteld waren. Of er dat jaar ook besmettelijke ziekten overheerst hebben? Waarschijnlijk niet, want dan zouden wij dikwijls dezelfde familie-

namen ontmoet hebben, en dat is hier maar eens het geval: de familie Gulooc had twee doden te betreuren (12 en 17). Peynekens broer en Lambert Kollinch (19 en 23) waren vermoedelijk kinderen: daarvoor betaalde men half geld (zie 22). Zouden zij allen begraven zijn binnen de muren en broederschap gekocht hebben met het kapittel? Waarschijnlijk niet. Want er waren armen onder: Johan, de houthakker, Johan Lebbe, de *dregher* of sjouwerman, zullen wel tot de smalle gemeente behoord hebben, en ook de *scriver* – de man die tegen betaling brieven schreef – zal daarvoor wel niet het nodige gehad hebben; immers dan had men hem allicht bij naam en toenaam gekend. Broeder Johan Mensen, wiens moeder begraven werd, was mogelijk een Dominicaan of anders een terminarius of bedelmonnik, die hier te Zutphen zijn klooster, dat elders gelegen was, vertegenwoordigde en daarvoor de stad afliep. Uit later tijd zijn er ons verschillende bekend. De drie eersten en nog anderen, zullen wel niet over 6 pond beschikt hebben om binnen de muren, of over 12, om in de kerk begraven te worden. Maar misschien kon men ook met minder "broederschap" kopen. Er bestaat nog een briefje van korte tijd later waaruit men zou willen afleiden, dat ook de heren kanunniken wel eens met zich spreken lieten. Hier is 't:

Ic Arnout Schuteman, borgher to Zutphen, do condich allen luden, dat ic alsulken pont gheldes, als ic arflike hebbe, also in den brieve steet, dar dese brief dor ghesteken is, gheve den Capitel van Zutphen, vor memorie Aleide, mins wives, ende oec mins, als ic doet bin, also dat wi broderscap zoelen hebben ewelike in den Goetshus te Zutphen. In orkonde des, heb ic min zeghel an desen brief ghehanghen. Int jaer ons Heren 1377 op sente Georgius dach (23 april).

Men vergisse zich echter niet: een erfelijk pond – het ging uit het huis van Johan Clevesche in de *Kalenstrate* –, was minstens 12 à 16 pond waard. Bijna alle familienamen die in boven-

staande dodenlijst voorkomen, zijn ons bekend uit oude brieven en stukken.

Maar, zoals vanzelf spreekt zijn er maar af en toe gegevens te vinden, die over deze overledenen handelen. Evengoed als wij, hebben ook zij hun levensgeschiedenis, misschien hun levensroman gehad, en mogelijk was die wel belangwekkender dan de onze. Maar: doop- en trouwregisters hield de kerk er in die tijd nog niet op na en waar niets is, verliest de keizer zijn recht. En toch moeten wij uit deze dodenlijst het juiste jaar trachten te bepalen, waarover ons kasboekje gaat. Het zij ons dus vergund bij enkele van die begrafenisven even stil te staan, om, met ongedekten hoofde en met alle eerbied, te vragen, wie het was. En dan zullen we bemerken, dat we zeer terecht nog altijd een vraagteken geplaatst hebben achter het jaartal 1363, want het moet 1365 zijn - zonder vraagteken! Nummer 3 van onze lijst heet Esseken. Esseken was zijn voornaam. De kerkmeester vond het niet nodig 's mans familienaam te vermelden. Waarschijnlijk wist dus toen iedereen wie Esseken was. Zou het ook kunnen zijn, dat ditmaal de doodsklok geluid heeft voor Esseken Wernersz, die, volgens de zeer gebrekkige schepenlijsten, die wij van die tijd hebben, tussen 1343 en 1353 herhaaldelijk lid was van de magistraat?

Nummer 17, Gerrit Esinck, was schepen of oud-schepen van Zutphen. Hij staat in die kwaliteit vermeld in 1354, 1358 en 1359 en zal ook in de volgende jaren nog wel in functie geweest zijn. Maar daarover zijn de gegevens zeer karig. Over Mr. Johan, de goudsmid, en Lijze van Ampsen, die blijkbaar op dezelfde dag begraven zijn, weten wij niets mee te delen. Het oud-archief van kasteel Ampsen begint pas met het jaar 1379.

Matthias Maes (7) heeft zijn dochter niet lang overleefd: in een stuk van 1368 is sprake van wijlen M. Maes. Gese van Helbergen (8) zal wel familie geweest zijn van Evert, Hendrik, Steven en Dirk van Helbergen, gebroeders, van wie de stad in 1356 Neder-Helbergen gekocht had, om de bedding van de IJssel – die

gevaarlijk voor de stad werd – te kunnen verleggen.

Nummer 10, Arnt Sinneken. Een "zinneken" of "sinneken" betekende in die tijd en nog veel later een denk- of zinnebeeldig persoon – zoiets als de deugd, of de braafheid, door een persoon voorgesteld. Maar, zou Arnt of Arnold denkbeeldig geweest zijn, dan had men hem niet hoeven te begraven. Omstreeks 1361 of 1362 schijnt de brave man gevoeld te hebben, dat zijn einde naderde en heeft zich toen van verschillende goederen ontdaan. Daarbij kwam een jaarrente van 14 stuivers uit twee erven op de Nieuwstad aan het Bornhof en een akker, "Synnekens" akker, in Eme onder Warnsveld, aan Evert ten Walle. In 1363 nu gingen Bornhof en Evert daaromtrent een ruiling aan, waarbij van *quondam Arnoldi Sinneken* sprake is. Ziedaar waarom wij aannamen, dat ons kasboekje van 1363 zou dateren. Maar *quondam* kan hier alleen vertaald worden met *vroeger* of *voorheen* en geeft niet aan dat de persoon in kwestie reeds overleden was.

Hij is gestorven in 1365. En op Palmdag 1366 verscheen voor Elegher van Dort, heer van het bekende kasteel halverwege Bathmen, een zekere Hasseken Wiltinck uit Gorssel, denkkelijk een familielid van de Sinnekens, en kocht Berta, *die wijf was van Arend Sinneken van Zutphen en hare kindren vrij van het wastinsig coermedisch recht*, waarmee zij hem behoorde. Waarom de weduwe nodig vond te doen wat wijlen haar man had nagelaten? Het staat niet beschreven, maar er is slechts één verklaring mogelijk. Ook van dit laatste restje horigheid moesten de weduwe en de kinderen af, om bijvoorbeeld in een klooster te kunnen gaan. En het schijnt dat Berta daarop haar zinnen had gezet: dus wendde zij haar schreden naar de in 1225 gestichte abdij voor Cistercienser-nonnen aan de Hunnepe of Schipbeek onder Bathmen, als het klooster St. Maria ter Horst of ter Hunnepe *wijd en zijd en haar zeker van jongsaf bekend*.

Zo kwam haar vrijbrief onder de archiefstukken van dat klooster. En haar dochter

Aleid was er het klooster nog lange tijd dankbaar voor, dat het haar moeder had opgenomen: vandaar dat Aleid in 1379 voor richter, schepenen en schout der stad Zutphen verscheen en bekende dat zij aan het convent van *St. Marien Horster Honep* had opgedragen haar gehele huis in de Cupekensstraat en haar aandeel aan de Kueskamp in Harfsen onder Almen, behoudens levenslang aan haar de rechten op het hout en de vruchten van die kamp en op een bedstede of slaappleaats in bovengenoemd huis. Tenslotte nog iets betreffende nummer 2, Johan Gerlachs zoon. Deze kocht in 1352 een jaarrente van 15 stuivers uit een huis op het (Oude) Wand, op de hoek van de Drynresteege – waarschijnlijk de Armenhagen. In 1360 kocht hij het erve Osinck of Oesink in Angeren onder Warnsveld, waarvan hij op 19 januari 1365 afstand deed ten behoeve van de proost, de deken en het kapittel te Zutphen. Dit geschiedde, in tegenwoordigheid van de notaris Reybold van Beynem, en de getuigen Gerlach Matthijszen en Jacob van Beynem Jr. in de krypte van de St. Walburgskerk; daar maakten velen hun “uitersten wil”.

19 Januari 1365. Op de dodenlijst nummer 2. Het kasboekje is van 1365.

Overweldigend groot was bij onze middeleeuwse voorouders reeds de liefde en de verering voor de Maagd Maria, Onze Lieve Vrouw. En al is de St. Walburgskerk, na de inneming der stad door de Staatsen, zoveel mogelijk van alles, wat aan het katholicisme herinnerde “gezuiverd”, zover heeft men het niet kunnen brengen, dat de sporen van die grote verering voor de H. Maagd geheel verdwenen zijn. Daargelaten nog het indertijd veel besproken Mariabeeld, dat nu weer het schone portaal aan de noordzijde, de hoofdingang, siert en verschillende min of meer verminkte beeldhouwwerken in de kerk, waarop “de Moeder Gods” nog altijd – hoe ook geschonden – gemakkelijk te herkennen valt: wij vinden haar telkens terug aan de gewelven, op de muren en pilaren, ja zelfs op sommige zerken in

de vloer. In het zuidertransept zien wij aan het gewelf haar stamboom. Op het hoogkoor en nog op verschillende andere plaatsen staat zij afgebeeld met het kindeke. Elders weer is zij enige keren voorgesteld staande bij het kruis. Aan het gewelf in het middenschip ontmoeten wij het bekende tafereel van de bedroefde Moeder met het lijk van haar Zoon. Niet ver van daar is in een zeer gehavende schildering haar hemelvaart voorgesteld. Op twee of drie plaatsen is zij geschilderd “staande in de zon” en de noorder zijbeuk, die het laatst gerestaureerd werd, bracht ons haar beeld nog eens “op de maan”.

Dan is er nog een zeer oude voorstelling van de kroning der H. Maagd en twee keer – aan het gewelf en op een grafzerk – zien wij haar smekend de handen vouwen voor ons, arme mensenkinderen, bij het Laatste Oordeel. Een aantal beelden, uit hout gesneden of van steen gehouden, vrij staand tegen de muur of in een *kasken of huiskens* zijn natuurlijk bij bovenbedoelde “zuivering” verdwenen. Is het een wonder, dat het onze geleerde oud-stadgenoot, pater J.A.F. Kronenburg, gelukt is een boek in acht delen – waarbij er zijn, die meer dan 500 bladzijden tellen – samen te stellen over “Maria’s Heerlijkheid in Nederland” alleen?

Zover ging men in de Middeleeuwen, dat men de gehele kerk – ook al was zij gewijd aan St. Nicolaas, St. Petrus of St. Walburg – vereenzelvigde met de H. Maagd: en zo sprak men dikwijls, ook hier te Zutphen, van “Onze-Lieve-Vrouwen timmering”, daarmee bedoelende de kerkfabriek. De timmerman, die in geregelde dienst was van de kerkmeesters, heette “Onze-Lieve-Vrouwen timmerman” en de vrouwen, die aangesteld waren voor het schoonhouden van de kerk, werden “Onze-Lieve-Vrouwen maagden” genoemd. Ja de gehele kerk werd dikwijls aangeduid als Onze-Lieve-Vrouwenkerk.

Gaan we nu eens na wat er vanwege Onze-Lieve-Vrouwen-timmering oftewel de kerkfabriek is uitgegeven in dat jaar 1365.

Dit hebben die kircmeyster uytghegeiven tot der kirken behoef.

Ficken van verwen onse vrouwe mede te verwene. 28g.

Item Henneken den leyendecker ende sinen knechte 3 silde.

Item van waskeersen te makene tieghen paschen ende midwinter 14g.

Item den glasmaker van glasvinsteren ende van malene an onser vrouwen kasse 5 l.

Item den vicaris(sen?) to pensien 1l.

Item Fyen, die onse vrouwe waert 8 1/2 l.

Item den cappelaen 24 s.

Item dan anderen leyendecker van den toerne te deckene 7 l. ende tot enen par colsen 12 g.

Item Johan van Haerlem van leyennege-len 1 l.

Item Reynold Dybbolds soene van lode 2 l 15 s .

Item van der Nyerstat kirke 10 g.

Item van clocrepen 2 l. 7s. 6 d.

Item van alysade 3 l. 5 s.

Item van yserwerke 25 s.

Item van 1 ledere ende van touwe 1 l.

Item van planken ende van steygerholte 35 s.

Item Johan Tieselinch van Lode 3 schilde 4 g.

Summa 49 l. 6 s. 6d.

Ficken, die wel "maler" van beroep zal geweest zijn, zoals men toen gewoon was te zeggen, mocht dus de verf leveren om het beeldje van Onze Lieve Vrouw een verfje te geven. Maar hij schijnt dat karwei zelf niet, of ten minste niet geheel voltooid te hebben, zodat de glazenmaker althans de kasse, waarin het beeld geplaatst was, moest afmaken. Wat daarvan te denken? Vermoedelijk is Ficken onder de hand ziek geworden en heengegaan: hij zal wel identiek zijn met Gerrit Ficken, nummer 9 op de lijst van Hein van der Zeisen. Een i daar, een e hier, daar keek men in die dagen nog zo nauw niet op.

Welk Mariabeeld hier bedoeld is? Waarschijnlijk het grote in de kerk zelf, dat toen, evenals later, gehangen heeft aan

de pijler waarop nu nog die inscriptie staat: "Tu Tu gloria Hierusalem, enz.

Dat het dak van de kerk eens nagezien of, zoals men zei "bereden" moest worden, is geen wonder. Ook toen waaide en stormde het, en 's Gravenhof, dus ook de kerk, krijgt daarvan zijn portie uit de eerste hand. Daarbij raakt hier een lei los, elders breekt er een en valt in stukken. En de eerste plicht van de kerkmeesters was, zoals wij zagen, de kerk "in rak en dak" te houden. Wat later in het jaar echter moest een andere leidekker nog hoger op: de toren moest opnieuw gedekt worden. "In het jaar ons Heeren 1362, op Paus Marcellus' dag (16 januari) was er een groote storm, die vele rampen aanrichtte, want hij wierp vele torens en huizen ter aarde," verhaalt de kroniekschrijver. Of daarmee misschien onze torenspits naar de vlakte gekomen was?

1362-65: het duurt wel eens vaker lang, dat herstellen van torens! Geen wonder, dat deze leidekker wat meer verdiende dan Henneken en zijn knecht samen en nog een paar "colsen", kousen, dat wil zeggen een nieuwe (leren?) broek op de koop toekreeg. Die zal de man er wel bij versletem hebben; het woord kousen had toen een heel wat langer en ruimer betekenis dan nu. Dat bij zulke hoogverheven bezigheden een ladder (ledere), touwen, planken en *steigerholt* te pas komt, hebben wij nog onlangs kunnen zien. Leinagels – de leien werden toen vastgespijkerd – kocht men van Johan van Haerlem, die wij weldra nader zullen leren kennen, ook al was het geen Zutphenaar. Dat er ook lood nodig is op zo'n toren-dak, op de hoeken en voor de goten, spreekt vanzelf: leien laten zich niet buigen. Het werd geleverd door Reynold Dybboldsen en Johan Tieselinck, waarschijnlijk lood- en tinnegieters. In de Molstraat alhier woonde reeds in 1344 ene Herman Dybbold; Reynold vernoemd kocht in 1369 een "gaarde" of tuin op de Nieuwstad – het schijnt, dat die toen nog grotendeels uit zulke gaarden bestond – waarop ook de kerkmeester Johan Tast, de schrijver van ons kasboekje, enig recht beweerde te hebben.

Een Johan Tieselinck woonde reeds in 1339 "achter des Hertogenhuus": in de Waterstraat dus. In 1350 ontmoeten wij Albert Tieselinck, in 1367 en 1374 Willem Tieselinck en in 1378 komt een Johan Tieselinck in de schepenbank, om er lang in te blijven. Of de hier bedoelde de eerste dan wel de laatste van deze rij is, valt moeilijk te beslissen.

Dat de verlichting van de kerk op hoogtijden, zoals Pasen en Kerstmis, wel wat beter mocht zijn dan gewoonlijk, spreekt vanzelf. Dus waskaarsen. Dat daarvoor slechts zo'n gering bedrag, 14 guldens, staat uitgetrokken, behoeft ons niet te verwonderen, aangezien de kosten daarvan grotendeels waren voor rekening van de proost en voor een klein deel van het kappittel. *Alyside* of oliezaad zal wel aangekocht zijn om er olie of smeer uit te laten slaan, die diende om er sommige eeuwigbrandende lampen mee te voeden. Eerder al zagen wij, dat er één hing voor het altaar van de H. Maagd.

"Den vicarissen to pensien 1 l." Waarop deze uitkering berustte bleek ons niet. Maar in rekeningen van meer dan een eeuw later (1481, 1504) ontmoeten wij nog altijd dezelfde post: *Item die Vicarii een pont uyt Pouwels huus buten die Spittaelspoirt op Santgangen* (St. Victorsdag, 10 oktober). De brief is dus zeker verloren gegaan. Zo is het ook gesteld met de uitkering van 10 guldens aan de Nieuwstadskerk. Die komt in latere rekeningen niet meer voor en zal dus afgekocht zijn.

In die dagen was het de kapelaan, die gewoonlijk het meeste te doen had. Hij moest heel wat missen opdragen, deed gewoonlijk de preek, bezocht de zieken en bediende hen met de Heilige Sacramenten, had dikwijls ook zijn bijstand te verlenen bij begrafenissen. Maar voor hem schijnt er geen vaste prebende of prave geweest te zijn, zodat zijn inkomen uit allerlei bronnen moest samenvloeien. En groot schijnt het niet geweest te zijn, want wij lezen nog al eens van "den

nieuwen kapelaan" en "Heer ..., die hier vroeger kapelaan was". De 24 stuivers die hem door de kerkmeesters werden uitgekeerd, zal hij wel verdiend hebben met bidden op de preekstoel voor de zielen van verschillende overledenen, die zelf, of wier familie daarvoor een sommetje aan de kerkvoogdij hadden vermaakt. Hun namen werden in een register opgetekend dat de kapelaan 's zondags meenam op de kansel. Vandaar in latere rekeningen een post met het opschrift: *Item, die kerckmeister sullen laten bidden des Sonnendages op ten predickstoel in ewicheit, end in des Capelaens register setten, voor...* en dan volgen de namen. Omstreeks 1500 bracht het hem slechts 1 pond per jaar op, dat met Pasen uitbetaald werd.

Clocrepen zijn klokcrepen: de touwen, waarmee de klok in beweging gebracht wordt.

Dat "Fye, die onse vrouwe waert" een schoonmaakster was, heeft de lezer al begrepen. "Onse Vrouwe" is de kerk. Zij kreeg daarvoor acht en een half pond per jaar en zal daarbij wel vrij wonen gehad hebben. In de 16e eeuw, toen de kerk veel groter geworden was, waren er gewoonlijk twee, die meestal samen woonden in een huisje staande in "de Strate van Vijfhuizen" (achter het kerkhof, naast het gymnasium). Haar woning grensde aan de toenmalige Latijnse School (nu – 1920 – de stadstimmerwinkel). Ze verdienden toen samen 14 pond per jaar, half op St. Jan (Midzomer), half op Midwinter. Wie aan de kerkvoogdij geld- of korenrenten schuldig waren, brachten dat gewoonlijk bij haar: het geld droegen zij weer af aan de kerkmeesters, terwijl haar zolder er op ingericht was voorlopig het koren te bergen. De bekende kerkmeester Coenraad Slidewater, die er van hield alles te **beschrijven**, maakte voor deze betrekking de volgende verordening:

Die unser L. Vrouwen maicht begert toe syn, moet zich hierin (hiertoe) verbinden: I. Voir yrst: Dat sie der karcken guet getrowlick will verwaeren. Wat der an-

kumpt van gelt, saet ofte anders, den karckmeisteren voirt, binnen een dach of twee thoe kennen geven ende niet wtgeven ofte vervremden bueten wetten ende wille der karckmeisteren.

II. Ten anderen: Dat sie dairtoe sien will, dat in den dienst der karcken (het schoonhouden) ghen versuennisse geschie, sonder (doch) denselven op sijn tijt ende vlijtich wairnemen end doin will, als van oiltz gewontlich is.

III. Item. Dat sie die tijt, welck sie in dit ampt wert (zal) sijn, sich altoes tuchtich (deugdzaam) ende eerlick (behoorlijk) wil hoilden, gelijk als die anderen voir hen gedaen hebt ende ein guet vrom persoin toebehoirt. Gescieden hier tegen, sall die stede (de betrekking) ende dat huis, sonder middel (van proces) dairmede verbeurt syn.

Hierop sall sie den karckmeisteren hantastinge doin (bij handslag beloven), alsoe sich dairin thoe hoilden, als sie will (wenst) dat God ende all syn Hillygen (heiligen) oir met salt (zullen) helpen.

Zoals men ziet was hun ambt lang geen sinecure. Gelukkig meenden de kerkmeesters van latere tijd, dat daar nog wel wat meer mocht bijkomen. En zo kregen zij dan ook "tot haar brand jaarlijks duizend talholts, twee manden kolen ende twee mijten spanen, ten ware zij minder wilden hebben". "Nog, op Kersavond elk 5 gosseler tot offergeld en voor 1 gulden stokvis, voor 1 gulden haring en 5 of 6 Rijder guldens wegens een rund, en zoveel broodzaad en bierzaad (koffie kende men nog niet) als zij behoeven." (In haar huisje was een oven en een brouwketel). Met dat al hadden de stakkers het niet breed. En wij zijn er Juffrouw van Holthuisen, die daar naast woonde, en Juffrouw Niesken ten Wall in het Spitaal dankbaar voor dat zij de kerkmeesters in 1546 eens geweest hebben op "dat arme leven, dat deze maagden hadden ende dat zij wal meer behoefden", waarop Barner en Slindewater "wel merkten, dat het nu scherpe en andere tijden waren dan voorheen, weshalve zij nu de kost niet zoo wel konden winnen." Dus lezen wij

in volgende rekeningen van 25 pond stokvis, 3 à 400 haringen, een schepel bonen, ja zelfs van een vet- of eikelvarken.

En daarmee nemen wij afscheid van zuster Fije, zuster Beele, zuster Armgart en hoe zij meer mogen geheten hebben.

Ook zij verdienen – al is het dan in het algemeen – herdacht te worden.

Ofschoon zulke dingen meestal vrij lang zijn, hebben wij ons maar kort afgemaakt van de klokrepen. Want het is bekend, dat die soort van touwen een telefonische aard hebben: wat eenmaal aan de klokke hangt, hangt weldra aan de grote klok. Als de vrouwen wat weten van *virtute* (daarmee wordt hier waarschijnlijk negatieve deugd bedoeld), "dat hangt aan 't clockzeel", zegt een schrijver uit de oude tijd. Men zij dus voorzichtig, Zowel met klokke hangen als met ...

Wie tegenwoordig een bezoek brengt aan de Sint Walburgstoren vindt er twee klokkenkamers of -zolders boven elkaar en op elk van beide een klokkenstoel of -galg, waarin plaats is voor drie klokken. Hoewel er maar vier hangen, is er dus plaats voor zes. En zoveel schijnen er al in de tijd waarover ons kasboekje loopt gehangen te hebben. Er bestaat nog een aantekening, die op zijn laatst kan dateren uit 1354, maar waarschijnlijk nog ouder is, luidende: *Item tenetur prepositus ministrare omnes cordas seu funes ad quinque minores dictae Zutphaniensis ecclesiae campanas per anni cyclum necessarias et perpetuo oportunas*; wat in goed Nederlands zeggen wil dat de proost gehouden was op zijn kosten het gehele jaar door te zorgen voor behoorlijke klokke hangen voor de vijf kleinste klokken van onze kerk. Waaruit wij de gevolgtrekking mogen maken, dat er dus ook nog een paar grote klokken waren waarvoor de proost géén repen of zelen behoefde te leveren, omdat zij behoorden aan de kerkfabriek. Dus betaalden de kerkmeesters voor die klokken de repen.

Maar – zal de vernuftige lezer zeggen – zo komen wij tot het getal van zeven, en er is maar plaats voor zes. In orde. Van

oudsher hing een van de kleinere klokken in het koortorentje en deed dus waarschijnlijk dienst bij de mis.

Waarvoor al die klokken – die toch samen geen klokkenspel vormden – hier dienden, staat, voor zover ons bekend is, niet opgetekend. Maar wij zagen al dat een der grotere klokken gebruikt werd voor het *averluden* der doden. Ook was het vanouds gewoonte de grote klok te luiden 's middags om twaalf uur (wat, in de 15e en 16e eeuw tenminste, toevertrouwd was aan de jongens (klerken) van de Latijnse Sool) en bij brand: vandaar die bepaling in ons oude Zutphense wetboek, het Kondichboek: "Dat niemand de klok zal slaan (luiden) tenzij met verlof van Schepenen, behalve in geval van brand of vijanden, op een boete van 5 pond." Maar in de Domtoren te Utrecht hingen niet minder dan 13 klokken, die zich alle bij verschillende gelegenheden lieten horen en priem-, metten-, preek-, elevatie-, mis-, spijs-, biecht-, vesper-, passie-, zielmis-, memorie-, doop-, huwelijk-, dood-, begrafenis-, rouw-, en proostklokken heetten; waaruit tevens blijkt, dat dezelfde klok wel eens bij verschillende gelegenheden dienst deed en dat een middeleeuws mens ook al weinig doen kon, waarbij de klok niet te pas kwam. Zo had men dus ook in die tijd alle gelegenheid "een man van de klok" te worden. Of nu onze kerkmeester Johan Tast die eretitel toekwam, is iets wat ons onbekend bleef, maar men had hem in 1365 stellig "de man van de klok" kunnen noemen, als er niet iemand naast hem had gestaan, die daar nog meer aanspraak op had dan hij. Want – wat er gebeurd was, weten wij niet; of de storm van 1362 het gedaan had, of een boze bui van den *campanarius* of klokkenluider, of de klerken uit baldadigheid wat harder aan het klokzeel getrokken hadden dan wenselijk was ... de grote klok was stuk en moest hergoten worden. Nu had Zutphen ook in die dagen meestal wel iemand onder haar bewoners, die de kunst van het gieten verstond. Zo lazen wij reeds in een stuk van 1349 van Herman den potgieter, die *su-*

per amem, dat wil zeggen "op de Beke" woonde; in dit jaar 1365 horen wij nog van Engelbert, den potgieter, in 1369 van Esseken, den potgieter, en zo zullen er nog wel meer geweest zijn. Mensen met vakkennis waren er dus wel. Maar een klok gieten houdt meer in dan het gieten van een simpele pot en geen profeet is geëerd in zijn eigen land: dus hebben wij de eer de lezer voor te stellen Meyster Johan van Haerlem, *fusor aeramentarius*, of klokgieter van zijn stijl of ambacht.

Er zullen nog wel enkele klokken hier en daar hangen, die omstreeks deze tijd dagtekenen. Maar de zeer oude worden met de dag zeldzamer, zoals wij maar al te goed weten. Moeten ze eerst alle tot het verleden behoren, voor er in Nederland eens een goed boek over onze klokken en klokgieters verschijnt?

Johan van Haerlem heeft stellig ook op andere plaatsen gewerkt; maar toch schijnt het, dat hij nog nergens gesignaleerd is. Of hij misschien de bescheiden werkwijze van die tijd volgde en wel een mooie Latijnse spreuk of een aardig vers op de voortbrengselen van zijn kunst plaatste, maar niet zijn naam?

Zo wordt het langzamerhand een statige reeks, de rij der klokkengieters, die voor Zutphen en meestal ook in Zutphen gewerkt hebben;

Johan van Haerlem, 1365;

Johan en Willem van den Bos, 1460;

Gobelinus Moer van Keulen, 1462;

Segewijn Hatijseren, 1521-1523;

Willem Wegewaart, 1565;

Francois en Pierre Hemony, 1644-1657;

Christiaan Wilhelm Voigt en Zoon, 1761.

Dat zijn ze lang niet allemaal: want de namen van hun voorgangers vóór 1365 liggen in het duister!

Voor we nu de lezer meedelen wat dit laatste gedeelte der rekening van Johan Tast, dat tot opschrift voert: *Dit is (dat) uytghieven der kircmeyster van der groter clocken weghe*n,;: alzo bevat, dienen wij na te gaan, hoe het gieten van klokken in zijn werk gaat, en wat er dus moet gebeurd zijn voor men tot het gieten kan overgaan. En dan blijkt het, dat het man-

kement aan de klok niet pàs ontstaan was, maar al enige jaren geleden. Want de laatste regel van deze rekening verzekert ons, dat bij "Gerrits tijden van Angeren" reeds voor deze nieuwe klok uitgegeven was 23 l. 2 s. 6 d., waaruit men ten eerste besluiten mag, dat wij Gerrit van Angeren met alle recht vóór Johan Tast gesteld hebben en dat deze Gerrit dus van 1358 tot 1362 kerkmeester geweest is. Waarvoor Gerrit van Angeren dat geld gebruikt had, staat niet vermeld. Maar als in een groeiende en bloeiende stad, zoals Zutphen toen was, de grote klok vergoten moet worden, maakt men de nieuwe gewoonlijk wel groter maar niet kleiner dan de oude. Wij mogen dus aannemen, dat Gerrit van Angeren al heeft ingezien dat er voor de nieuwe klok meer materiaal of klokspijs nodig zou zijn dan er aanwezig was en dus aan het opkopen gegaan is van wat daarvoor kon dienen. Tegenwoordig verzekert u iedere schrijver dat klokspijs samengesteld is uit ongeveer vier delen koper (dus 80%) tegen één deel (20%) tin. Maar het komt ook ons waarschijnlijk voor, ook op grond van hetgeen er in dit kasboekje vermeld staat, dat die klokgieters uit de oude tijd – tenminste bij de vervaardiging van zulke reusachtige klokken – ook heel wat ijzer in de smeltoven gooiden. Welnu, Johan Tast vermeldt in zijn aantekening wel de kosten van tin en ijzer, maar niet van het koper: dat was dus zeker verzameld ten tijde van Gerrit van Angeren. Niet in de vorm van blokken, maar van oude potten en ketels, die in ons kasboekje vermeld staan zonder opgave van kosten. Bij de aanvang van de rekening vermeldt Johan Tast eerst het loon, dat Mr. Johan van Haerlem voor zijn arbeid ontving: 50 schilden, om vervolgens tot de andere onkosten over te gaan. Maar achter het eerste postje daarvan zet hij uitdrukkelijk zijn naam: Joh. Tast. Wat wil de man daarmee zeggen? Vermoedelijk niet anders dan dit: die 50 schilden zijn niet voor mijn rekening. En dus ligt het voor de hand aan te nemen, dat Gerrit van Angeren al de overeenkomst met de klokgieter gesloten had en dat Tast zich, wat het

meesterloon betrof, eenvoudig daaraan had te houden. En nu hebben wij ons voor te stellen dat er in dat jaar 1365 heel wat te doen geweest is op 's-Gravenhof, want daar is blijkbaar het grote karwei verricht. Eerst werd er waarschijnlijk een ruime en diepe kuil gegraven, waarin, ongeveer te halverwege, een grote rooster werd gelegd, zodat het bovenste deel tot vuurhaard, het onderste tot asgat dienen kon. De oppervlakte werd met stevige ijzeren platen afgesloten, maar zo, dat men één ervan kon oplichten om voortdurend nieuwe brandstof toe te voeren. Kort daarbij maakte men, waarschijnlijk ook in de grond, een ruime, komvormige smeltoven, stellig van steen en groot genoeg om al het materiaal te bevatten dat voor de aanstaande klok nodig was. Deze smeltoven stond door een tamelijk nauwe opening in verbinding met de vuurhaard, zodat de rook en de vlammen van het vuur door de smeltoven moesten om de schoorsteen, aan het andere einde van de oven geplaatst, te bereiken. Ook de smeltoven kon van boven geopend worden om nieuw metaal te kunnen bijvoegen, terwijl er één of meer lemen pijpen in aangebracht waren, dienend om lucht in de vlammen te blazen – de blaasbalg van de smid doet hetzelfde – om zo de hitte nog te vermeerderen. Onder in de smeltoven was een opening, met een lemen stop gesloten; vandaar liep een tamelijk nauwe lemen of stenen buis in afhellende richting naar de plaats, waar men straks het gesmolten metaal wilde hebben, de klokvorm.

Van hetgeen tot nog toe beschreven is, staat in ons kasboekje ogenschijnlijk niets verantwoord, tenzij misschien allen de ijzeren platen die erbij te pas kwamen. Zelfs voor de stenen is geen post uitgetrokken: maar het is wel mogelijk, dat de kerkmeester daarvan nog voorraad had liggen, zodat ze bij deze gelegenheid niet verantwoord hoefden te worden. En zo moeten wij dus wel aannemen, dat de kosten van al dit werk inbegrepen zijn in het meesterloon.

Nu komt nog het moeilijkste werk: het vervaardigen van de klokvorm zelf. Zoals men weet bestaat een klok uit de eigenlijke klok, waarin, evenals in een tafelschel, een ring moet zitten om later de klepel aan te hangen, en de hengsels bovenop de klok – meestal vier of zes in getal – die zo ineenlopen, dat zij samen een kroon of helm vormen. De gietvormen voor de klok en de kroon worden elk *afzonderlijk* bewerkt en pas later verenigd. Aangezien nu de klok- en ook de kroonvorm gevuld moeten worden met gesmolten metaal of klokspijs, spreekt het vanzelf dat de klokvorm zo diep geplaatst moet worden, dat de top van de kroon een eindje beneden het laagste gedeelte van de smeltoven komt, zodat de klokspijs door de kroon in de vorm kan lopen om op het laatst ook de kroon te vullen.

Daarvoor maakt men, op niet al te grote afstand van de smeltoven, een zeer diepe en ruime kuil, waarvan de wanden met hout of steen bemuurd worden, zowel voor de stevigheid als om het instorten te voorkomen. Dat is de *damgroeve* of gietkuil. In het midden daarvan wordt een stevige ronde ijzeren stang of paal opgericht, onder en boven zo bevestigd, dat hij onwrikbaar blijft staan. Daaraan wordt boven de eigenlijke hoogte van de klok een stevige plank in schuin naar beneden lopende stand zo bevestigd, dat hij gemakkelijk om z'n as kan draaien. Vooraf moet uit die plank met grote nauwkeurigheid weggezaagd zijn het profiel van de binnenholte van de klok. Die plank heet de mal of de ribbe. Is dat alles gereed, dan kan men de vorm voor de binnenholte van de klok gaan maken, die van binnen hol moet zijn, zodat er een vuurtje in gestookt kan worden. Men begint met een ringvormig muurtje te metselen van vijf of zes lagen baksteen, altijd op de juiste afstand van de paal, en zo dat op enkele plaatsen een ingang blijft om het vuur naar binnen te brengen en ervoor te zorgen dat het trekt. Dat heet "de stand". pas daarboven begint de eigenlijke klokvorm. Deze laatste wordt opgebouwd van nog niet gebakken steen

en moet ook hol zijn. Om te zorgen dat men de juiste vorm krijgt gaat nu onder het metselen voortdurend de mal of ribbe in het rond. Is dat afgelopen, dan bestrijkt en beplakt men de buitenkant van de "kern" met leem, om alle holten en oneffenheden weg te krijgen, waarbij de ribbe, al rondgaande, het overtollige wegstrijkt. Is de "kern" gereed, dan wordt daarin een vuurtje gestookt, zodat de leem droog en hard wordt. Vervolgens wordt de kern met een dun laagje natgemaakte as bestreken of – tegenwoordig – ook wel met papier bedekt.

Intmiddels is de ribbe of mal afgenomen en daaruit wordt nu, voorzichtig en nauwkeurig, de doorsnede van de eigenlijke wand weggezaagd. Is zij weer op haar plaats bevestigd, dan blijft er dus tussen de kern en de ribbe aan alle kanten zoveel ruimte over als de klokwand zal innemen. Ook de horizontale banden en lijnen, die op de buitenwand van de klok moeten komen, zijn al in de ribbe te zien. Nu kan men beginnen met het maken van de "valse klok" of – met permissie – "het hemd". Meestal van ander soort leem wordt een nieuwe laag op de kern aangebracht, zo dik als de wand van de klok moet worden, terwijl de ribbe voortdurend haar plicht doet. Is de valse klok gereed, dan wordt weer het vuur in de kern gelegd, zodat ook de nieuwe leem droogt en hard wordt. Het aslaagje belet, dat beide leemlagen tot één bakken.

Daarna wordt de gehele buitenwand van de valse klok met vet of talk – *ungel*, zegt Johan Tast – en de boeren weten wel wat *ongel* is – ingesmeerd. Onderwijl heeft men in daarvoor gemaakte vormpjes de letters van het opschrift, misschien ook een bas-reliëfbeeldje van de Heilige Maagd of de een of andere heilige gegoeten, naar wie de klok zal heten, en wat er verder voor versiering op de buitenwand van de klok moet komen: dat gebeurt van was. En wie wel eens oude zegels zag, weet hoe goed zich dat daartoe leent. Dat alles wordt nu op de juiste plaats met terpentijn op de buitenkant van de valse klok geplakt. En dat is een heel werk.

Is eenmaal de "valse klok" gereed, dan kan de ribbe, die nu niet meer nodig is, worden afgenomen. Nu bestrijkt men de gehele oppervlakte van de valse klok met fijne leem, sierleem, waarbij zo nodig penselen gebruikt worden om alle holten van de letters enz. goed vol te krijgen. Is die laag wat gedroogd, dan brengt men daarop een laag gewone leem aan, en, daar de op deze wijze ontstaande buitenvorm of mantel stevig moet zijn en van vaste samenhang, verwerkt men door de leemlaag hennepvezels en dunne ijzeren banden, zowel horizontaal als vertikaal, zodat er als het ware een crinoline van ijzer in die buitenvorm of mantel zit.

Of de buitenwand van de mantel niet erg glad is, doet weinig ter zake: hoofdzaak is de stevigheid.

Ook de mantel wordt met behulp van een vuurtje gedroogd. Door de hitte smelten de wasfiguren op de valse klok, zodat de was wegloopt. Maar zij staan nu in negatief afgedrukt op de binnenkant van de mantel. Is deze hard geworden, dan wordt hij met behulp van kettingen en touwen opgehesen. De valse klok komt dan weer bloot; zij wordt stukgeslagen en weggenomen, zodat alleen de kern blijft staan. Nu laat men de mantel weer zakken en de klokvorm is gereed.

Intussen maakt men van was en leer een model van de kroon of de helm. Dat wordt van alle kanten met leem omgeven, zodat de leemvorm er als een baret uitziet. Ook deze vorm wordt gebakken, waarbij het wasmodel smelt, dat dan gemakkelijk kan verwijderd worden.

Vervolgens wordt de kroonvorm zo op de mantel bevestigd, dat de holte, waarin de eigenlijke klok moet komen en die van de kroon, ineen lopen. Daarna wordt de gehele damgroeve of gietkuil gevuld met stenen, zand en stukken ijzer, dat goed wordt aangestampt, zodat, als straks het gesmolten metaal de vorm binnenstroomt, deze nergens kan uitwijken. Dan legt men nog de gietgoot of buis naar de kroon, waarmee de voorbereidende werkzaamheden zijn afgelopen.

*Muurvast in den grond gesloten,
staat de vorm, uit leem gebrand.
Heden moet de klok gegoten!
Moedig knapen! bij de hand!*

zegt Schiller, de beroemdste van alle klokgieters, die geheel het menselijk leven zag in de zingende vlammen van de smeltoven. Maar de lezer kent "Das Lied von der Glocke" en – wat eenmaal goed gezegd is, behoeft eigenlijk niet weer gezegd te worden. Kort dus. Nadat de smeltoven gevuld is met het nodige koper, wordt het vuur in de haard ontstoken en met kolen, turf en droog denenhout gevoed.

Weldra slaan grote vlammen door de smeltoven naar de schoorsteen en daarbinnen ontstaat een geweldige hitte, die het koper doet smelten. Dan wordt het tin in de oven geworpen, en, opdat de verschillende metalen zich beter met elkaar zullen vermengen, ook wat potas. Heeft het mengsel door het voortdurende stoken de vereiste graad van vloeibaarheid verkregen – men probeert dat door een lemen staafje in het mengsel te doppen, dat er, als het goed is, verglaasd weer uit komt – dan is voor de klokgieter het beslissende ogenblik aangebroken. De lemen stop onderin de smeltoven wordt weggestoten en het gloeiend metaal loopt door de gietgoot naar de klokvorm en verdwijnt daarin, in de letterlijke zin, als klokspijs.

Gaat alles goed, dan is er nu een ogenblik van verademing, want voorlopig valt er niets meer te doen. Men moet afwachten tot het metaal geheel afgekoeld is, dan wordt de gietkuil weer geopend, de mantel – die meestal geheel verkoold is – stuk geslagen en de klok komt tevoorschijn. Deze wordt opgehesen en haar klank beproefd. Soms kan daar door uitvlijen, enz. nog iets aan verbeterd worden.

Dan is het ogenblik aangebroken voor de klokwijding of klokkendoop: een oude gewoonte bij de katholieken, die ook tegenwoordig nog in zwang is, volgens een vast ritueel. Want:

*met ongedoopte klokken beng'len
bij Sint Michiel en zijn tienduizend
eng'len
geen priester zou hij zijn,
die zoiets glippen liet,*

zegt Staring. Onze kerkmeester Johan
Tast maakt er geen gewag van in zijn kas-
boekje, en dat is zonderling genoeg ...

Naar het schijnt heeft men hier in 1365
de klok ook nog op de begane grond met
zware ijzeren beugels vastgeklonken aan
de dikke eiken balk of as, waaraan zij in
het vervolg moest hangen, om daarna het
gevaarte in de toren te hijsen, wat betrek-
kelijk gemakkelijk was, omdat er toen
nog geen gewelf in de toren aanwezig
was.

En nu weer het woord aan de kerkmees-
ter.

*Dit is (dat) uytghieven der kirkmeystere
van der groter clocken weghen
Int ierste: den Meyster van sinen lone die
klocke to ghieten, 50 schilde*

*Item van holte, torve ende van kalen
(steenkool), 13 schilde, 6 g. Johan Tast.
Item Gerrit Sprunghes swagher, van keer-
sen ende van unghete 21 g.*

*Item Gerrit wijnsroder, van banden, die
vorme mede te bindene 24 g. ende van
esschen holte.*

*Item Engelbert den potgieter van oelde
(oude) potten ende ketelen te zuveren,
14 g.*

*Item Gerrit Nyenhuys, van kalen ende
van planken, 5 ½ schilt.*

Item Corijs van ijser, 1 ½ schilt.

*Item Peter Gheyen van ijser, 2 schilde
9 ½ g.*

*Item schele Egbert van assen ende tym-
merholte, 1 schilt.*

*Item Heyne van Lochem, van ijser,
2 schilde, 2 g.*

*Item Gerrit den Hont, van stale ende van
ijser, 3 ½ schilt.*

*Item meyster Conraet den timmerman,
van der asse te makene, 2 schilde.*

*Item van ooste, doe men de clocke as-
sede (aan de as bevestigde), 28 g.*

*Item Meyster Johan van Harlem, van ijser
ende van leme, den clepel to makene
ende ander werk, 15 schilde.*

*Item van tinne tot Arnhem ghecocht,
5 schilde, 1 g.*

Item Grieten ten Bussche, van tinne, 13 g.

*Item die strate wieder (weer) te makene,
daer die clocke ghegaten (gegaten) werd,
13 g.*

*Item den timmerluden op ten toerne (to-
ren), 12 g.*

Item van der clocken te weghene, 16 g.

*Item Berend den dreyer (draaier) van
holte, daer men die vormen miede
dreyede (de ribbe of mal), 4 g.*

*Item Meyster Johan van Harlem, van den
clepel te sweren (verzwaren) ende van
zegelen, 4 schilde.*

*Item toe Wobbe Hannemans huys an
coste verteert doe die klocke ghegaten
wart ende daer te vooren mitten meyster
verteert, 14 schilde.*

*Summa 125 schilde, 12 ½ g. die maken
189 l., 15s., 7d.*

*Hier af wart betaelt ende uytghegieven bij
Gerrits tijden van Angeren 23 l., 2s., 6d.*

Ziedaar het slot van het kasboekje. De le-
zer kan nu de korte aantekeningen van
Johan Tast vergelijken met hetgeen over
het gieten van klokken is meegedeeld.
Over de mensen, die in het laatste ge-
deelte van de rekening genoemd worden,
merendeels werklieden, geven de archie-
ven weinig licht. De naam van de familie
Sprung is nog bewaard gebleven in de
Sprongstraat. Gert, de wijnsroder, was
de man die met schrootbomen of -ladders
en touwen, zware vaten, kisten en derge-
lijke vervoerde naar de plaats waar ze
heen moesten, zoals tegenwoordig de
knechten van de wijnhandelaar nog
doen. Het schijnt vroeger een stedelijk
ambt te zijn geweest, waarvan ook in het
Zutphense *Kondichboek* gewag gemaakt
wordt: zoiets als kraanmeester. Gerrit de
Hont wordt in 1350 vermeld als bezitter
van een tuin buiten de Larepoort. Meester
Coenraad de timmerman woonde in het
jaar 1355 in de *Dregherstrate* (platea por-
ticorum), tegenwoordig meer bekend als
de Bernhardsteeg.

In een nummer met oude artikelen mag zoiets natuurlijk niet ontbreken: de zo goed als nieuw show. De panden stonden aan de Komsteeg. (Foto: Collectie Wijnhuisfonds)

Wobbe Hannemans exploiteerde blijkbaar een heilig huisje oftewel taveerne, die wel kort bij de kerk, in de Lange Hofstraat gestaan zal hebben. Was het "De stad Utrecht" of "De Roode Toren"? Wij hopen het nog eens te vinden. Dat dáár voor, onder, en na het gieten een stevig kannetje wijn gebruikt is, blijkt duidelijk: 14 schilden, de waarde van ongeveer zeven vette varkens. Maar dat hoorde zo: een afspraak of contract dat niet behoorlijk begoten was – de wijnkoop werd dat genoemd – deugde eigenlijk niet en brave Zutphenaren hebben in vroeger tijd hun Zutphens volkslied altijd hoog gehouden: *Alles wat uut Zutphen kump*, enz.

Uit de mededeling, dat na afloop van het karwei de straat weer gemaakt moet worden, mag men wel besluiten, dat het niet ver van de kerk, dus op 's Gravenhof, gebeurd is.

De gehele klok kostte dus ongeveer – met de onkosten – zoveel als 63 vette varkens.

Jammer, dat zij niet bewaard is gebleven. Want, als er al niet eerder ongelukken mee gebeurd zijn, daar staat geschreven boven de torendeur:

Anno 1446, up den hilgen Palmdach, des margens tusschen 7 ende 8, doe entfenenck de torn (vloog de toren in brand) van den weder, unde verbrandde met 6 clocken unde de myddelkerke unde de zuetsijde, unde daer bleven doet (dood) 9 personen. Byddet voer de zylen. Doe weren kerckmeisters Antonys Ijseren unde Ghert van der Voerst.

Daarbij is dan stellig ook de klok van Johan van Haerlem vernield.